

ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਡਿਸਟੈਂਸ ਐਂਡ ਆਨਲਾਈਨ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਕਲਾਸ : ਐਮ. ਏ. 2 (ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ)

ਸਮੈਸਟਰ ਤੀਜਾ

ਪੇਪਰ : ਗਿਆਰਵਾਂ (ਆਪਸ਼ਨ ਦੂਜੀ)

ਯੂਨਿਟ : 1

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ

ਮਾਧਿਅਮ : ਪੰਜਾਬੀ

ਪਾਠ ਨੰ.

- 1.1 : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ
- 1.2 : ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਬੀਠੁਲ ਦਾ ਸੰਕਲਪ
- 1.3 : ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ : ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ
- 1.4 : ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ

Department website : www.pbidde.org

PAPER-XI : Study of Bhagat Bani

Option (ii)

ਪੇਪਰ -XI : ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ

ਆਪਸ਼ਨ: (ii)

For Regular students Six Periods per week per paper to be delivered.

For Regular/Distance Education Students	For Private Students
Maximum Marks : 100	Maximum Marks: 100
Theory: : 75	
Internal Assessment: 25	

Time allowed: 3 hours

Pass marks : 35%

Total Teaching Periods: 75

INSTRUCTIONS FOR THE PAPER-SETTER

(For Regular and Distance Education Students):

- 1.** The question paper is to be divided into three Sections A, B & C. For Section A of the question paper the examiner would set 4 questions covering Section A & Section B of the syllabus. Out of the 4 questions 2 questions are to be attempted by the candidates. Each question carries 10 marks. (2X10 =20)
- 2.** In section B of the question paper 7 questions are to be asked from the whole syllabus. Out of 7 Questions 5 questions are to be answered by the candidates. Each question carries 5 marks. (5X5=25)
- 3.** In section C of the paper the examiner would ask 10 questions from the whole syllabus. All the questions in section C are compulsory. Each question carries 3 marks. (10X3 = 30)

(For Private Students):

1. The question paper is to be divided into three Sections A, B & C. For Section A of the question paper the examiner would set 4 questions covering Section A & Section B of the syllabus. Out of the 4 questions 2 questions are to be attempted by the candidates Each question carries 12.5 marks. (2X12.5 =25)
2. In section B of the question paper 7 questions are to be asked from the whole syllabus. Out of 7 questions 5 questions are to be answered by the candidates. Each question carries 6 marks. (5X6=30)
3. In section C of the paper the examiner would ask 15 questions from the whole syllabus. All the questions in section C are compulsory. Each question carries 3 marks. (15X3 = 45)

INSTRUCTIONS FOR THE CANDIDATES

Candidates will have to answer 2 questions out of 4 questions from Section- A, 5 questions out of 7 are to be answered in section-B of the questions paper. The whole of Section C is compulsory.

ਪੇਪਰ ਸੈਟਰ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ

(ਰੈਗੂਲਰ ਅਤੇ ਡਿਸਟੈਂਸ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਲਈ)

1. ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਓ, ਅ ਅਤੇ ਏ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਓ ਦੇ 4 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਪੇਪਰ ਸੈਟਰ ਸਿਲੇਬਸ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਏ ਅਤੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਬੀ ਕਵਰ ਕਰੇਗਾ। 4 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ 2 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੱਲ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 10 ਨੰਬਰ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। (10×2=20)
2. ਭਾਗ ਅ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਿਲੇਬਸ (ਸੈਕਸ਼ਨ ਏ ਅਤੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਬੀ) ਵਿਚੋਂ 7 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ 7 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿਚੋਂ 5 ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5 ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। (5×5=25)
3. ਭਾਗ-ਏ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣਗੇ। ਪ੍ਰੀਖਿਅਕ ਵੱਲੋਂ ਛੋਟੇ ਉਤਰਾਂ ਵਾਲੇ 10 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਾਰੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚੋਂ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3 ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। (10×3=30)

(ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ)

1. ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਓ, ਅ ਅਤੇ ਏ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਓ ਵਿਚ ਪੇਪਰ ਸੈਟਰ ਚਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਸੈਕਸ਼ਨ ਏ ਅਤੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਬੀ ਦਾ ਸਿਲੇਬਸ ਕਵਰ ਕਰੇਗਾ। 4 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ 2 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੱਲ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 12.5 ਨੰਬਰ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। (2×12.5 = 25)

2. ਭਾਗ ਅ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚੋਂ 7 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ 7 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 5 ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6 ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। (5×6=30)
3. ਭਾਗ ਬ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਣਗੇ। ਪ੍ਰੀਖਿਅਕ ਵੱਲੋਂ ਛੋਟੇ ਉਤਰਾਂ ਵਾਲੇ 15 ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਾਰੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚੋਂ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3 ਅੰਕਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। (15×3=45)

ਪਰੀਖਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ-ਏ ਦੇ 4 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 2 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਦੇਣੇ ਹੋਣਗੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੱਤਰ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ-ਬੀ ਦੇ 7 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 5 ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਦੇਣੇ ਹੋਣਗੇ। ਸੈਕਸ਼ਨ-ਸੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਦੇਣੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਣਗੇ।

Section -A

1. Place of Bhagat Bani in Sri Guru Granth Sahib Ji
2. Conceptual Similarities between Bani composed by Guru Sahibs & Bhagat Sahibs
3. Concept of God in the Bani of Bhagat Namdev Ji
4. Congeniality of Worldliness and Spirituality in the Bani of Bhagat Dhanna Ji

Section –B

5. Bhagat Kabir Ji (i) Philosophical analysis of Bawan Akhri
(ii) Spiritual analysis of SalokaSs
6. Experience of End Time (Death) in the Bani of Bhagat Trilochan Ji
7. Concept of Begumpura in the Bani of Bhagat Ravidas Ji.
8. Baba Farid Ji : Adoration and Death

ਭਾਗ ਓ

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਥਾਨ
2. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਬਾਣੀ: ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੁਮੇਲ
3. ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ
4. ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਰੂਪ

ਭਾਗ ਅ

5. ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ (i)ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਧਿਐਨ

(ii) ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਧਿਐਨ

6. ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ: ਅੰਤਿ-ਕਾਲ ਦਾ ਅਨੁਭਵ
7. ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ: ਬੋਗਮਪੁਰੇ ਦਾ ਸਰੂਪ
8. ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ : ਨੇਹੁ ਅਤੇ ਮੋਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਭਾਗ ਏ

ਸੰਖੇਪ ਉਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਵੇਂ ਭਾਗ ਕਵਰ ਹੋਣਗੇ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1. Prabhakar Machve, Namdev
2. Darshan Singh, A Study of Bhagat Ravidas
3. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਫਰੀਦ ਦਰਨ
4. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ
5. ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ ਬੇਦੀ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਬੀਰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ
6. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਖੋਖ ਫਰੀਦ ਦੀ ਭਾਲ
7. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ
8. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ
9. ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਇਤਿਹਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
10. ਕੰਵਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸੰਤਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ

ਐਮ.ਏ.(ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ) ਭਾਗ ਦੂਜਾ (ਸਮੈਸਟਰ ਤੀਜਾ)

ਪਰਚਾ ਗਿਆਰਵਾਂ (ਆਪਸ਼ਨ ਦੂਜੀ)
(ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

ਪਾਠ ਨੰਬਰ : 1.1

ਲੇਖਕ : ਡਾ. ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ

ਬਣਤਰ :

- 1.1.1 ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼
- 1.1.2 ਭੂਮਿਕਾ
- 1.1.3 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਭਗਤ ਬਾਣੀ
- 1.1.4 ਸ੍ਰੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ
- 1.1.5 ਸਿੱਟਾ
- 1.1.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
- 1.1.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

1.1.1 ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ :

ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

1.1.2 ਭੂਮਿਕਾ :

ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਰਮ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਸਹੁੰਸਰ ਰਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਕੇ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ 'ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ' ਜਾਂ 'ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੋਹਨ ਜੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੋਥੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਇਕ ਪੋਥੀ ਦਾ 1947 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲ ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਰਾਂ ਸਨ। ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਇਸ ਵਕਤ ਖਰੜਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਹੀਆਪੁਰ (ਟਾਂਡੇ) ਪਾਸ ਅਤੇ ਪੰਜੋਰ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

1.1.3 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਭਗਤ ਬਾਣੀ :

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਰਾਮਸਰ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਜਿਹੜਾ 1604 ਈ. ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੋਹਨ ਕਵੀ, ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਭਾਦੋਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਖੁਦ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ

ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਰਵੇਸ਼ ਫਰੀਦ, ਭੀਖਨ, ਮਰਦਾਨਾ, ਸਧਨਾ, ਸਤਾ ਅਤੇ ਬਲਵੰਡ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਬੀਠਲ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੰਤ ਨਾਮਦੇਵ, ਪਰਮਾਨੰਦ ਅਤੇ ਤਰਲੋਚਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਰਾਮਾਨੰਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਕਬੀਰ, ਰਵਿਦਾਸ, ਪੀਪਾ, ਸੈਣ ਅਤੇ ਧੰਨੋ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸੱਦ, ਜੈਦੇਵ, ਬੇਣੀ, ਸੂਰਦਾਸ ਅਤੇ ਭੱਟਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ (ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ) ਵਿਚ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜਦੋਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੱਛ ਵਿਚ ਇਕ ਪੋਥੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ (ਪੋਥੀ ਕੁਝ ਕਾਸਾ ਹੱਥ)। ਇਸ ਤੋਂ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸਾਇਦ ਕੁਝ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਸੂਫੀ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਇਕੱਤਰਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਇਹ ਤੱਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ,

ਉਹ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਦੀ ਕਰ ਦੇਣ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਥਾ ਚਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗਾ ਕੇ ਸੁਣਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਲੱਗੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਰਿਵਾਇਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸਾਨੂੰ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੰਧ ਤੇ ਉਲੀਕੇ ਹੋਏ ਚਿੱਤਰਾਂ ਤੇ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਣ ਸਮੇਂ ਛੱਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਹਾਜ਼ਰ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਰਿਵਾਇਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖਰੜਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਪਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਅਧੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ।

1.1.4 ਸ੍ਰੀ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ :

ਹੁਣ ਇਹ ਪੁਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ? ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਜੋ ਭਸ਼ੋੜੀਏ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਘੋਖ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਕ ਸਾਂਝ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਹੋਈ, ਕੇਵਲ ਉਸੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਕੂਲ ਛਾਂਟ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚਾਰ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖੁਦ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਭਗਤ ਕਾਨ੍ਹਾ, ਛੱਜੂ, ਸਾਹ ਹੁਸੈਨ ਅਤੇ ਪੀਲੂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਾਨਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ

ਉਹ 'ਰੱਬ' ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਛੱਜੂ ਭਗਤ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਪੀਲੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ ਵਿਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੌਕੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਆਇਤਾਂ (ਪੰਗਤੀਆਂ) ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੁਖਮ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਜੀ ਪੁਰਖ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਨਲ ਜਾਂ ਤਿੱਜੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੂਲ ਇਸ਼ਟ ਇਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਲਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਿਆਸੂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਯਤਨ ਕਰਕੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂ ਕਰੀਬ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਘਾਲਣਾ ਕਰਕੇ ਜੋ ਗਿਆਸੂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਫਿਰ ਵੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਰਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਫਰਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਇਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਗੋਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਜਾਂ ਚੇਲਿਆਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮੋਢੀਆਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਲਿਪੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਬੋਲ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲੇ ਗਏ ਹਨ : ਕੀ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਮੋਢੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਰਲਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਇਕੋ ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ : ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਰਲੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਅਧੀਨ ਮਿਆਰੀ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਸੀ ਕਿ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਖਾਰੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸਹੀ ਤੇ ਝੂਠੀ ਜਾਂ ਕੱਚੀ ਤੇ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਠਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਸੱਕ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਖਰੜਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਕਿਸੇ ਭਗਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਵੀ ਜਿਸ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਲੇਬਸ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਮੌਖਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਨੌਟ ਤੇ ਖਰੜੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖਰੜਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਨਕਲ ਕਰਕੇ ਸੰਭਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੈਲਜੀਅਮ ਦੇ ਇਕ ਖੋਜੀ ਕਲਾਵਰਤ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ 1582 ਈ: ਦਾ ਇਕ ਖਰੜਾ ਫਤਿਹਪੁਰ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ "ਸੂਰਦਾਰ ਕੇ ਪਦੇ" ਹੈ। ਇਸ ਖਰੜੇ ਵਿਚ ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਤੋਂ

ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਰਵਿਦਾਸ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੇਵ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ‘‘ਸੂਰਦਾਸ ਦੇ ਪਦਿਆਂ’’ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ। ਇਕ ਪਦਾ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਯੂ.ਪੀ. ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਰੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਦੇ ਲਏ, ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸਵੈ-ਵਿਰੋਧਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੂਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਹਰ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਬੋਲੀ ਆਦਿ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ, ਯੂ.ਪੀ., ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਮਿਥਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਅੰਦਰ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਰਹੱਸਮਈ ਸਤਿ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਹੁਣ ਇਹ ਪੁਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਟੁਟ ਭਾਗ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇ ਵ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਦੁਆਰਾ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਮੂਲ-ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਮੂਲ-ਅੰਤਰ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਕਸੋਟੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਹੁਣ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਸਰਵਾਂਗੀ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾਦੂ ਪੰਥ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵਿਚੋਂ ਰਜਬ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਦਾਦੂ ਪੰਥ ਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਪੋਥੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਤਕਰੀਬਨ 1601 ਈ. ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ‘ਸਰਵਾਂਗੀ’ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਤਨੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਸਰਵਾਂਗੀ ਨਹੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ ‘ਬੰਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ’ ਵਿਚ ਇਹ ਦਲੀਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੋ ਕਿ ਫਾਰਸੀ, ਹਿੰਦਵੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਬਾਣੀ ਰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਨਕਲੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੋਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿਹੜੀ ਕਬੀਰ, ਰਵਿਦਾਸ, ਸੈਨ, ਪੀਪਾ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯੂ.ਪੀ., ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਰਵਿਦਾਸ ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਦੇ ਸਾਝੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਤਤ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਕਬੀਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ, ਉਹ ਭਗਤ ਸੈਣ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਵੀ ‘ਸੈਣ ਸਾਗਰ’ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਤੇ ਮਿਆਰ ਦੇ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਲੇ

ਪੈਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਆਸ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰਕਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਜੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬੜਾ ਉਦਾਰ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੀ ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਸੋਚਦੇ ਤਾਂ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਠੋਸ ਦਲੀਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਹੁਣ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਖਰੜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਠਾਂਤਰ ਅਰਥਾਤ ਲਿਖਤੀ ਵਾਖਰੇਵਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਲਝਣ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਖਾਸ ਭਗਤ ਦਾ ਖਰੜਾ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਸ ਭਗਤ ਦਾ ਹੀ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਬੋਲ ਹੈ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਮਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ-ਸੁਬਾ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਂਗ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ, ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ 1708 ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਦਵੀ ਮਿਲੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਧਾਂ' ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਮਰੱਥ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਰੂ ਸਨ, ਜੋ ਕੱਚੀ ਅਤੇ ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਪੁਨਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਫਿਰ ਜਗਾਇਆ ਸੀ।

ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਮੌਕੇ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਤਿ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜ਼ਬਰ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਭਗਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਯੋਗਦਾਨੀ ਹਨ ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਅੱਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁੱਖ ਰਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰੰਤੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਕਾਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹਨ।

1.1.5 ਸਿੱਟਾ

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁਖ ਕਾਰਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ :

1. ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ 'ਰਚਨਾਵਾਂ' ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ।
2. ਬਹੁਤੇ ਭਗਤ ਕਥਿਤ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਦਰਜ ਕਰਕੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਝੀਵਾਲਤਾ, ਭਰਾਤੀਭਾਵ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
3. ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਦਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੱਲਿਆ ਸੀ।

1.1.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਣ ਸਨ?
2. ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

1.1.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਵਿਨਾਦ ਕਲਾਵਰਤ : 'ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਪਦਾਵਲੀ ਆਫ ਨਾਮਦੇਵ'
2. ਵਿਨਾਦ ਕਲਾਵਰਤ : 'ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਸਾਗਰ'
3. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ : 'ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ'
4. ਨਿਰਭੈ ਸਿੰਘ : 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਡ ਭਗਤ ਬਾਣੀ-ਏ ਫਿਲੋਸਾਫੀਕਲ ਅਨੈਲੇਸਿਸ' ਜਨਰਲ ਆਫ ਰਿਲੀਜਿਸ ਸਟਡੀਅਜ਼ (ਪਤਝੜ 1993, ਨੰ: 1)
5. ਪ੍ਰੋ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ : ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ

ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਬੀਨੂਲ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਬਣਤਰ :

- 1.2.1 ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼
- 1.2.2 ਭੂਮਿਕਾ
- 1.2.3 ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਤਮ
- 1.2.4 ਬੀਨੂਲ ਦਾ ਸੰਕਲਪ
- 1.2.5 ਸਿੱਟਾ
- 1.2.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ
- 1.2.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ
- 1.2.1 ਪਾਠ ਦਾ ਉਦੇਸ਼**

ਇਸ ਪਾਠ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਬਤ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੀਨੂਲ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਇਸ ਪਾਠ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ।

1.2.2 ਭੂਮਿਕਾ

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1270 ਈ. ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਨਰਸੀਬਾਮਨੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਵਸੇ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰਹਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣਹਾਰ ਬਾਲਕ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸਾਖੀਆਂ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਸਾਧਾਰਨ ਬਾਲਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਦਸਵੀਂ ਵਾਰ' ਦੀ ਗਿਆਰਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਖੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਉਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਅਸੰਭਵ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਠਾਕੁਰ-ਪੂਜ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਠਾਕੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਰਥਾਤ ਭੋਗ ਲੁਆਵਣ ਦੀ ਰਸਮ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲਕ ਪੁੱਤਰ ਨਾਮਦੇਵ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਠਾਕੁਰਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਲੁਆ ਕੇ ਹੀ ਕੁਝ ਖਾਧਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਨਿਰਛਲ ਜਿੱਦ ਨਾਲ ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਕੰਮ ਕਿਤੇ ਪਿਉ ਚਲਿਆ ਨਾਮਦੇਉ ਨੇ ਆਖ ਸਿਧਾਇਆ।।
ਠਾਕੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਦੁਧੁ ਪਿਆਵਣੁ ਕਹਿ ਸਮਝਾਇਆ।।
ਨਾਮਦੇਉ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਿ ਕਪਲੁ ਗਾਇ ਦੁਹਿ ਕੈ ਲੈ ਆਇਆ।।
ਠਾਕੁਰ ਨੂੰ ਨਾਵਾਲਿਕੈ ਚਰਣੈਦਕੁ ਲੈ ਤਿਲਕੁ ਚੜਾਇਆ।।
ਹਥ ਜੋੜਿ ਬਿਨਤੀ ਕਰੈ ਦੁਧੁ ਪੀਅਹਿ ਜੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇਆ।।

1.2.3 ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਤਮ :

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਸੰਤ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੀਨਤੀ ਜਾਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਸ਼ਰਧਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਬੋਲਬਾਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਹੀਨਤੀ ਜਾਤਿ ਮੇਰੀ ਜਾਇਮ ਰਾਇਆ॥ ਛੀਪੇ ਕੇ ਜਨਮਿ ਕਾਹੇ ਕਉ ਆਇਆ॥ ਰਹਾਉ॥

ਜਿਉ ਜਿਉ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਉਚਰੇ॥ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕਉ ਦੇਹੁਰਾ ਫਿਰੈ॥ ਪੰਨਾ 1164

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਅਰਥਾਤ ਕਰਾਮਾਤੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਭੈ ਅਧੀਨ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਉਹ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਹੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਝਲਣੇ ਪਏ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪਹਿਲੂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਭਗਤ ਜੀ ਹੀ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕੇ ਸਨ :

ਇਸ ਪਤੀਆ ਕਾ ਇਹੈ ਪਰਵਾਨੁ॥ ਸਚਿ ਸੀਲਿ ਚਾਲਹੁ ਸੁਲਿਤਾਨ॥ ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ (ਪੰਨਾ 1166)

ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੱਕ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਭਾਵੇਂ ਮਰਾਠੀ ਅਤੇ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੋ ਰਚਨਾ ਅੱਜ ਪਰਮਾਣਿਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਅਠਾਰਾ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕੁਲ ਜੋੜ ਇਕਾਹਠ (61) ਸ਼ਬਦ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ :

ਸਤਿ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਜਬ ਤੇ ਸੁਧੁ ਨਾਹੀ ਮਨੁ ਅਪਨਾ॥ ਆਸਾ, ਪੰਨਾ 485

ਸੋ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਸ੍ਰੋਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂ ਹੰਢਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਅਚੁੱਕ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ

ਭਗਤ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਰਥ ਅਗਿਆਨ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ :

ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਆ ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਉ॥ ਗਉੜੀ, 286

ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ-ਮਿਲਾਪ ਉੱਤਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਹੋਹੁ ਦਇਆਲੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਲਿ ਤੂੰ ਮੋਕਉ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੇ ਕੇਸਵਾ॥ (ਬਸੰਤ, ਪੰਨਾ 1196)

ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਰਨ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਉਤਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ :

ਜਾ ਕੇ ਮਸਤਕਿ ਲਿਖਿਓ ਕਰਮਾ॥ ਸੋ ਭਜਿ ਪਰਿ ਹੈ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਰਨਾ॥

ਕਹਤ ਨਾਮਦੇਉ ਇਹੁ ਬੀਚਾਰੁ॥ ਇਨੁ ਬਿਧਿ ਸੰਤਹੁ ਉਤਰਹੁ ਪਾਰਿ॥ (ਰਾਗ ਭੈਰਉ, ਪੰਨਾ

ਇਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਵਾਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੇਹ ਦਾ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਕਾਲ ਅਤੀਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਕਾਲਾਤੀਤ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਨ ਇਥੇ ਮੁਕਤ ਆਤਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ :

ਜਨਮ ਮਰਣੁ ਦੁਹਰੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ॥

ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ॥ (ਪੰਨਾ ੭੪੯)

ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਦਾ ਫਰਕ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ-ਦਾਤਾ ਗਿਆਨ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੁਰੂ

ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰੂ ਨੇ ਨਾਮਦੇਵ ਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਕਿਥੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਛੀਪੇ ਕੇ ਘਰਿ ਜਨਮੁ ਦੈਲਾ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ ਭੈਲਾ।।

ਸੰਤਰ ਕੇ ਪਰਸਾਦਿ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਭੇਟਲਾ।।

(ਰਾਗ ਆਸਾ, ਪੰਨਾ 486)

ਗੁਰੂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਹਸਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰ ਵਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਗੁਰੂ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਦਰਸਨ ਵੀ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕਰਵਾ ਦੋਂਦਾ ਹੈ :

ਤੀਰਥ ਦੇਖਿ ਨ ਜਲ ਮਹਿ ਪੈਸਉ ਜੀਅ ਜੰਤ ਨ ਸਤਾਵਉਗੋ।।

ਅਨਸਠਿ ਤੀਰਥ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਏ ਘਟਿ ਹੀ ਭੀਤਰਿ ਨ੍ਹਾਉਗੋ।। (ਰਾਮਕਲੀ, ਪੰਨਾ 973)

ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਗੁਰੂ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇਪਨ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਤਿ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਦਾ ਨਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਖਧ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਨਰ ਤੇ ਸੁਰ ਹੋਇ ਜਾਤ ਨਿਮਖ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬੁਧਿ ਸਿਖਲਾਈ।।

ਨਰ ਤੇ ਉਪਜਿ ਸੁਰਗ ਕਉ ਜੀਤਿਓ ਸੋ ਅਵਖਧ ਮੈਂ ਪਾਈ।। (ਗੌਡ, ਪੰਨਾ 873)

ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜੁਗਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੁਰਮਾ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਾਰਗ ਵੀ ਐਲਾਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਜੁਗਤਿ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੈ :

ਸਫਲ ਜਨਮੁ ਮੋ ਕਉ ਗੁਰੂ ਕੀਨਾ।। ਦੁਖ ਬਿਸਾਰਿ ਸੁਖ ਅੰਤਰਿ ਲੀਨਾ।।

ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ ਮੋ ਕਉ ਗੁਰਿ ਦੀਨਾ।। ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਜੀਵਨ ਮਨ ਹੀਨਾ।। (ਬਿਲਾਵਲ, ਪੰਨਾ 857)

ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਸੁੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦੋਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ, ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸਮਸਵਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਟੇਕ ਇਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸਵੈ-ਪਰਿਵਰਤਨ (Self Transcendence) ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਤਿ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੱਚ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਝੂਠ ਹੈ :

ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਗੁਰਦੇਵ।।

ਝੂਠੁ ਝੂਠੁ ਝੂਠੁ ਝੂਠੁ ਆਨ ਸਭ ਸੇਵ।। ਪੰਨਾ 1166

ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਤਿ, ਉਤਪਤਿ, ਮੁਕਤੀ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਪਰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਇਸ ਸੰਖੇਪ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਯੁਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੋ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਸੰਕੇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਲੋੜ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਮਿਥਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਿੰਬਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਦੀ ਇਥੇ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਵੇਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਗਏ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨੇੜਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਮਸਵਰਤਾ ਆਖੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸੰਕਲਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਲੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬੀਠਲ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਰੋਧੀ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਗਤ-ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ ਵਿਚ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ (ਦਸ ਪੋਥੀਆਂ) ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬੀਠਲ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

1.2.4 'ਬੀਠਲ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਸ਼ਬਦ 'ਬੀਠਲ' ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਸਨ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖੁਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ" ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਾਗਤਿ ਜੋਤਿ ਅਤੇ ਜਾਹਰਾ ਜ਼ਹੂਰ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਸੋ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਵਜੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ 'ਬੀਠਲ' ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। 'ਬੀਠਲ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ' ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ :

ਰਸ ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਨੰਤ ਬੀਠਲ ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਧਿਆਇਣਾ॥ ਰਾਮਕਲੀ, 925

ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ "ਸਮਰਥ ਪੰਥ ਬੀਠਲੇ" ਅਤੇ "ਤਾਉ ਦਇਆਰ ਬੀਠਲੇ ਪਾਇਓ" ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਬੀਠਲ' ਵਾਸਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਇਆਲ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਅਤੇ ਗੋਪਾਲ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਬੀਠਲ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਠਲ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਸ਼ਬਦ 'ਬੀਠਲ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਸੋ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੀਠਲ ਦਾ ਜੋ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਭਗਤ ਜੀ ਉਸ ਸੀਮਾ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਜਿਸ 'ਬੀਠਲ' ਦਾ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 'ਬੀਠਲ' ਦੇ ਅਰਥ 'ਰਾਮਈਆ' ਅਰਥਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੀ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੂਜਕ ਰਾਮਈਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਭਗਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਇਹ ਤਿੰਨ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ :

1. ਈਭੇ ਬੀਠਲ ਉਭੈ ਬੀਠਲ ਬਿਠਲ ਬਿਠੁ ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ॥ ਆਸਾ, 485

2. ਨਾਮੇ ਚੇ ਸੁਆਮੀ ਬੀਠਲੇ ਜਿਨਿ ਤਿਨੇ ਜਰਿਆ॥ ਗੁਜਰੀ 525

3. ਸਗਲ ਭਵਨ ਤੇਰੇ ਨਾਮੁ ਬਾਲਹਾ ਤਿਉ ਨਾਮੇ ਮਨਿ ਬੀਠਲਾ॥ ਧਨਾਸਰੀ, 693

ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ 'ਬੀਠਲ' ਦਾ ਵਰਨਣ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਇੱਟ ਤੇ ਬੈਠੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲਫਜ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਹਾਗਣੀ, ਦੁਹਾਗਣੀ ਅਤੇ ਰਾਮ ਆਦਿ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ "ਭਗੌਤੀ" ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ 'ਬੀਠਲ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਬੀਠਲ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਸਥਲ ਵਜੋਂ ਕਰੀਏ ਤਾਂ 'ਵਿ' ਦੇ ਅਰਥ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਸਥਲ' ਦਾ ਅਰਥ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹਨ। ਸੋ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵਰਤੇ 'ਬੀਠਲ' ਲਫਜ਼ ਦਾ ਭਾਵ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਉਦਾਹਰਣ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਜਿਉ ਪ੍ਰਗਾਸਿਆ ਮਾਟੀ ਕੁੰਭੇਉ॥

ਆਪ ਹੀ ਕਰਤਾ ਬੀਠਲ ਦੇਉ॥ (ਪ੍ਰਭਾਵੀ, 1351)

ਸੋ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੀਠਲ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੀਠਲ ਸ਼ਬਦ ਛੇ ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਛੇ ਵਾਰ ਬੀਠਲ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਭਗਤ ਜੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਏ? ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ :

ਏਕੈ ਪਾਥਰ ਕੀਜੈ ਭਾਉ॥

ਦੂਜੇ ਪਾਥਰ ਧਰੀਐ ਪਾਉ॥ (ਗੁਜਰੀ, 525)

ਇਸ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਖ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਵਿਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ :

ਹਿੰਦੂ ਪੂਜੇ ਦੇਹੁਰਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਸੀਤਿ॥

ਨਾਮੋ ਸੋਈ ਸੇਵਿਆ ਜਹ ਦੇਹੁਰਾ ਨ ਮਸੀਤਿ॥ (ਗੋਂਡ, 875)

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਪੂਜਾ ਵਿਧੀ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਵਿਧੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਭਗਤ ਹਨ।

ਭਗਤ ਕਰਉ ਹਰਿ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਵਉ॥

ਆਠ ਪਹਰ ਅਪਣਾ ਖਸਮੁ ਧਿਆਵਉ॥ (ਆਸਾ, 485)

ਸੋ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਬੀਠੁਲ ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਉਸੇ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੇ ਲੜ ਲਗ ਕੇ ਜਗਤ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ :

ਨਾਮ ਦੇਉ ਨਗਾਇਨੁ ਪਾਇਆ॥

ਗੁਰ ਭੇਟਤ ਅਲਖ ਲਖਾਇਆ॥ (ਗੋਂਡ, 874)

1.2.5 ਸਿੱਟਾ

ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਇਹੋ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀਠੁਲ ਭਗਤ ਜੀ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਸੰਕਲਪ ਹੈ।

1.2.6 ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਓ।
2. ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ 'ਬੀਠੁਲ' ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰੋ।

1.2.7 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ

1. ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ - ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਤ੍ਰਿਕਾ - ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਅੰਕ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ
3. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰ - ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ
4. ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ : ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ - ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ

Mandatory Student Feedback Form

<https://forms.gle/KS5CLhvpwrpgjwN98>

Note: Students, kindly click this google form link, and fill this feedback form once.